

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2025.2\(44\).354281](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2025.2(44).354281)

УДК 111.85

Олександр Єременко

ORCID: 0000-0002-2922-0643

Сергій Саранов

ORCID: 0000-0002-7574-0260

МОЖЛИВІСТЬ ПЕРЕМОГИ ПОНТІЯ ПІЛАТА НАД ІСУСОМ ХРИСТОМ. РОЗДУМИ ЩОДО ІСТОРИЧНОГО ШЛЯХУ ІУДАЇЗМУ ТА ХРИСТІЯНСТВА

У статті здійснюється аналіз окремих аспектів образу Понтія Пілата та розвитку християнської традиції на основі оповідання Анатолія Франса «Прокуратор Юдеї», фільму Джана Паоло Калегарі та Ірвінга Раннера «Понтій Пілат». Розгляд зазначеної тематики здійснюється шляхом аналізу глави однієї з частин дослідження британського історика А. Дж. Тойнбі «Дослідження історії» під назвою «Історія та перспективи єврейства». Автори статті підходять до викладу християнської традиції у критичному ключі. Констатується на основі залучення робіт представників німецької історіографії початку ХХ ст., що становлення християнської традиції суперечило основним космополітичним аспектам античної цивілізації, що мають прогресивне історичне значення. У той же час імперський дискурс диктував, як відомо, Стародавньому Риму спочатку боротьбу з представниками християнства, а потім їх включення до управлінських імперських практик. Зазначені практики мали інший зовнішній вираз у порівнянні з подальшою історичною долею християнства.

З опорою на методологічні напрацювання Я. Буркхардта критично оцінюються спроби реанімації соціальних позицій християнства раннього Нового часу. Як ілюстративну модель вірності зазначеного підходу використовується теза А. Тойнбі, який скептично оцінював історичний шлях Ізраїлю в ХХ столітті. Частково оцінки християнства Буркхардта і Тойнбі перегукуються, але лише у загальному вигляді. Констатується, що звернення до тойнбіанської системи методологічних координат дає змогу побачити справедливий характер оцінки А. Тойнбі «долі єврейства». Британський історик звертав увагу на негативний характер спроби застосувати практично християнську (іудейську) традицію для обґрунтування відокремленої поведінки Ізраїлю (сіонізм). Це призводить до відмови від «універсальної місії».

Як загальний висновок представленої статті висувається теза у відповідність до якої одним із небагатьох прогресивних досягнень християнської традиції є її здатність досягати значних історичних результатів у моменти, «коли Історія починає рухатися» (А. Тойнбі). В цілому ж, такі моменти швидше відбивають ситуацію повномасштабної історичної кризи (Я. Буркхардт), з якої те чи інше суспільство самостійно вийти не може. Тому критичний погляд на християнство має підстави для існування, у сенсі кінцевої «перемоги» Понтія Пілата (космополітизму) над ексклюзивістськими тенденціями у християнстві.

Ключові слова: *християнство, космополітизм, Понтії Пілат, Христос, античність, іудаїзм, ранній Новий час, А. Франс, Я. Буркхардт, А. Тойнбі.*

Постановка проблеми. Масштаб християнської традиції справляє значний вплив під час спроби її осмислення. Християнство підхоплює позиції Римської імперії, що слабшає, і, як прийнято вважати, тим самим продовжує її існування. Сталося це ціною, зокрема, знищення античних показників культури. Йдеться про складні процеси, пов'язані зі станом «занепаду» римської імперської традиції як такої. Приблизно з такою ситуацією кризи зіткнулося давньогрецьке суспільство в період початку, умовно кажучи, «грецького середньовіччя» (XV–X ст. до н. е.) (Ф. Поланд). У разі древніх греків йшлося про вторгнення доричних племен, колонізації та ряд інших аспектів. Як слушно зазначав німецький історик античності на початку XX ст. Поланд, доричне переселення народів поставило крапку в мікенській культурі. Доричне переселення «затвердило за основним племенем греків – дорійцями – переважне становище у Греції поруч із іонійцями... розподілило інші племена по місцевостям в яких вони жили там згодом» [Baumgarten 1908: 45].

Однак можна констатувати, що доричні переселення не призвели до занепаду грецької цивілізації в цілому.

Для обґрунтування нашої оцінки становлення та значення християнської традиції необхідно уважніше придивитися до аргументації німецьких істориків-античників початку XX століття. Представників німецької історіографії цікавило, серед іншого, питання можливості порівняння доричного переселення народів з німецьким переселенням народів на територію пізньої Римської імперії. Отже, з одного боку, «доричне переселення і племінні пересування, що супроводжували його, були обмежені порівняно невеликою областю; якщо його не можна порівняти з німецьким переселенням народів та його могутнім хвилебоєм народних мас, – проте це переселення стоїть вище за німецьку простоту і ясність історичної подібності» [Baumgarten 1908: 46–47].

Стародавня Греція успішно оговтується від доричної навали племен і навіть «перетравлює» її. Як це виявилось можливим? Безпосередньо представники німецької історіографії так питання не ставлять, але для нас важливим є їхня констатація показників грецької культури на рівні її ставлення до релігії в пізніший період. Ніколи «релігія не доходила до вироблення догматів і богословської систематизації строкатих вірувань народу», цим займалася філософія. Зрозуміло, існували релігійні культури, але «греки не знали жодної ієрархії у духовному стані, яка б могла би привласнити собі відому владу» [Baumgarten 1908: 108]. Можна констатувати, що зазначені риси грецької релігії призвели до того, що доричне переселення племен не виявилось для древніх греків смертельним. У той же час криза Римської імперії, як відомо, супроводжувалася посиленням позицій християнства. У поєднанні із зовнішньою небезпек

(варварські навали) та внутрішньою кризою, доповненою викликом християнства, це призвело до краху античної цивілізації в цілому.

На наш погляд зазначені риси дають підстави для звернення уваги на образ Понтія Пілата саме як «служителя» Римської імперії. Можна також говорити про подальшу «перемогу» Пілата над Христом у контексті подальшого розвитку світської держави, індивідуалізму, західних цінностей. Понтій Пілат мав усі підстави «не помітити» Христа. Підстави як імперські, зокрема бюрократичні, так і соціокультурні. Ми маємо справу у світлі цього з кількома проблемними напрямками дослідження: 1) становлення християнської традиції в історичному контексті; 2) образ Понтія Пілата як служителя Римської імперії у художній літературі (А. Франс); 3) долі єврейства та християнської традиції у науковій спадщині А.Тойнбі; 4) розуміння Понтієм Пілатом своїх «заслуг» перед імперією; 5) образ Христа як непоміченого Пілатом і «поміченого» всією наступною традицією історичного розвитку; 6) «перемога» Понтія Пілата над Христом: *pro et contra* (А. Тойнбі, Я. Буркхардт, М. Вебер).

Аналіз досліджень і публікацій. Другий том «Історії занепаду та руйнування Римської імперії» Е. Гіббона відбиває критичний погляд британського історика на християнство. Будучи результатом історичної думки епохи Просвітництва XVIII ст., робота Е. Гіббона стала важливою віхою у становленні критичного підходу до історії християнства. Надалі розвиток світського суспільства, процеси секуляризації та прогрес наукових досліджень призвели до поживлення уваги цієї проблематики. До нашого завдання не входить розгляд усіх аспектів історіографічної традиції. Вона надто велика. Один із томів французької версії «Загальної історії» під редакцією Е. Лавісса та А. Рамбо «Середньовіччя» був опублікований наприкінці XIX ст. У цьому класичному дослідженні помітне відображення реалій історичного розвитку французького суспільства другої половини XIX–поч. XX ст. Вплив, наприклад, представників паризької богословської традиції на освітній процес у паризьких школах до заснування університету оцінюється негативно. Відзначаються також відмінності в «науковій діяльності» в Італії та («у Франції на південь від Луари» (вивчення римського права) порівняно з французькою територією «на північ від Луари та в країнах, які слідували її вказівкам, як Англія, Нідерланди, Німеччина та Скандинавські держави» (схоластична традиція). Все це лише окремі штрихи, але вони дають змогу побачити загальний напрямок аргументації французьких істориків зазначеного періоду щодо історичного впливу християнства.

Наукові роботи швейцарського історика культури Я. Буркхардта займають суттєве місце в контексті цікавої для нас тематики. Під час написання статті було використано лекції швейцарського вченого, зокрема, матеріали, пов'язані з його оцінкою християнства. Я. Буркхардт звертав увагу до перетворення християнства «в релігію мучеників, будучи повною протилежністю релігіям Стародавнього світу, які були прославлювані своїми

адептами і виявляли початкових поборників свого поширення лише у міфологічних оповідях» [Burckhardt 1965: 281]. Саме «однорідна форма» існування християнства на всій величезній території Римської імперії зумовила використання його як «опори імперії, що розвалюється».

Швейцарський історик, серед іншого, констатує особливий характер «християнського пориву», зокрема прагнення витіснити всі інші релігії. Звідси слова Тацита щодо християнства («*odium generis humani*» – «ненависть до роду людського») і «зростаюча ненависть мас». Однак за імператора Костянтина римська держава, підсумовує Буркхардт, була змушена включити цю могутню організацію до своєї структури.

У відомій роботі «Протестантська етика та дух капіталізму» німецький соціолог М. Вебер наголошує на значенні протестантської етики для розвитку капіталізму. По суті, використовується інша, відмінна від розглянутої вище позиції німецької та французької історіографії, посилка про безпосередній зв'язок протестантизму, як гілки християнства, та генези капіталізму.

У новелі французького письменника А. Франса «Прокуратор Іудеї» 1891 р. [France 1919] обігрується малозначущість зустрічі з Ісусом для Пілата як представника римської управлінської адміністрації. Як продукт художнього осмислення історичної реальності, робота А. Франса цінна точністю розуміння соціокультурного контексту епохи.

Таким чином, розгляд окремих аспектів історіографічної традиції дозволяє побачити наявність широкого спектра досліджень, присвячених цікавій для нас проблематиці. Водночас у сучасній українській історіографії проблема становлення християнства, сприйняття християнської традиції представниками римської адміністрації як соціокультурного явища розглядалася досить фрагментарно. Це дає підстави звернутися до цієї тематики в рамках цієї статті.

Постановка завдання. Завданням представленої статті є аналіз окремих аспектів образу Понтія Пілата та розвитку християнської традиції на основі оповідання Анатолія Франса «Прокуратор Іудеї», фільму Джана Паоло Калегарі та Ірвінга Раппера «Понтій Пілат». Крім цього, розгляд зазначеної тематики здійснюється шляхом аналізу глави однієї з частин роботи британського історика А. Дж. Тойнбі «Дослідження історії» під назвою «Історія та перспективи єврейства». Спираючись на методологічні напрацювання Я. Буркхардта про релігію у її обумовленості державою, автори статті підходять до викладу християнської традиції у критичному ключі. У процесі викладу матеріалу автори з урахуванням залучення робіт представників німецької історіографії початку ХХ в. відстоюють тезу, що становлення християнської традиції суперечило основним показникам античної цивілізації, що мають прогресивне історичне значення.

Розгляд зазначених аспектів на комплексному рівні має надати можливість розглянути імперський дискурс Стародавнього Риму на тлі

концепту «не поміченості» Ісуса Христа Понтієм Пілатом (А. Франс) у глобальному історичному ключі.

Виклад основного матеріалу. Привабливий образ перших двох століть існування Римської імперії є досить стійким в історіографії (Е. Гіббон, Т. Моммзен та ін.). Йдеться про космополітичний продукт імперського розвитку, що поєднав в одне ціле країни грецької цивілізації, Італію, Африку, Близький Схід. Як відомо, це було не просто штучне утворення, а природний, гармонійний продукт у створенні якого брала участь велика кількість народів. Внутрішні військові конфлікти припинилися, з'явилися досить сприятливі умови для прогресу цивілізації. Можна погодитися з проникливою оцінкою Буркхардта, який зазначав, що Римська імперія «не відповідає за всю спадщину стародавнього світу, за нестачу прав людини, збереження рабства», якого було не менше ніж у Греції. До того ж прихід римського управління врятував греків «від взаємної ненависті та знищення». Тому, незважаючи на зникнення «Астреї (богині справедливості)... в небі вже у грецького поета Астрата в III ст. до Різдва Христового» [Burckhardt 1965: 261] навіть образ потойбічного римського світу дуже контрастує з християнським.

У Римській імперії у перші два століття нашої ери ми бачимо передумови оформлення гуманного законодавства. Раби починають набувати певних прав. Спостерігаються тенденції відновлення територіального єдності імперії. Запроваджуються прямі податки, полісна структура та різні аспекти місцевого самоврядування зберігають свої позиції. Особиста свобода людини (громадянина) була дуже широкою, оскільки відсутній поліцейський контроль над приватним життям (Буркхардт). Ситуація «грабунку» із боку цезарів поширювалася переважно на забезпечених громадян. Існуючі консервативні принципи не потребували обґрунтування з боку держави. Рівень бюрократії був значно менше, ніж у Європі Нового часу. Відсутня також політична партія, здатна кинути виклик, наприклад, правлячої партії. Це призводило до ситуації гармонії та імперської рівноваги. Стає зрозумілим чому представники місцевої адміністрації, до яких належав Пілат, мали всі підстави для відстоювання позицій Римської імперії, якій вони служили.

Образ Понтія Пілата неоднозначний як у християнстві, так і у європейській культурі взагалі. Поряд із культовим романом Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита» можна вказати на безліч літературних та живописних творів та на безліч художніх фільмів, персонажем яких є прокуратор Іудеї. Аналіз і навіть огляд цього різноманіття не входить до наших планів. Ми зупинимося, причому коротко на оповіданні Франса «Прокуратор Іудеї» та на фільмах Калегарі та Раппера «Понтій Пілат». У кожному з цих творів образ прокуратора Іудеї багатомірний, його авторські трактування досить несподівані.

Оповідання Франса далеко не таке відоме, як роман Булгакова, але, мабуть, не поступиться останньому як у смисловій глибині, так і в художній

виразності. Знатного римлянина Елія Ламію було вигнано з Риму в покарання за розпусну поведінку. Кілька років він провів в Іудеї. Саме тоді прокуратором був Понтій Пілат. Через багато років Ламія зустрічає Пілата на курорті у Байях. Приятелі вдаються до спогадів. Пілат згадує роки управління провінцією, свої заслуги перед імперією. Він зациклений на своїй відставці, яку вважає кричущо несправедливою. Христос незримо присутній на другому плані оповідання. Прокуратор згадує то про якогось безумця, який вигнав торговців із храму, то про конфлікт рабинів із якимось пророком у стані просвітлення, то про якогось підсудного, якого він намагався вирвати з рук обвинувачів. Гедоніст Ламія згадує, головним чином, про іудейських жінок, які дарували йому насолоду. Особливо запала йому в душу одна танцівниця. Він не може забути її затуманений погляд, її хтиві танці. На жаль, вона кудись зникла, захопившись якимсь проповідником – Ісусом Назореєм. Ламія нагадує прокуратору, що той розп'яв проповідника за якийсь злочин. Пілат: «Ісус? Назорей? Не пам'ятаю» [France 1919: 30]. Крапка. Кінець оповідання. На нашу думку, геніально.

У фільмі Калегарі та Раппера «Понтій Пілат» з Жаном Маре в заголовній ролі Христос також присутній на задньому плані. Цікаво, що у всіх епізодах його знято зі спини, крім одного, в якому крупним планом показані очі Христа. Тут виявляється тонка переключка з оповіданням Анатолія Франса: за сюжетом і оповідання, і фільму Христос проходить невпізнаним. Мирська влада впритул не бачить містичного Спасителя.

Історія, показана у фільмі, досить достовірна, в основному вона слідує джерелам. Тут і обурення іудеїв наказом прокуратора внести до Єрусалиму штандарти легіонів із зображенням імператора, і гострий конфлікт навколо будівництва акведука для постачання Єрусалиму водою. Як і в оповіданні Франса, освіченого римського чиновника дивує релігійний фанатизм іудеїв, їхня зацикленість на релігії, зневага до явних мирських зручностей. У першій та останній сцені фільму Пілат мовчить перед Калігулою під час судового процесу за звинуваченням у зловживаннях. Його мовчання нагадує мовчання Спасителя перед прокуратором у день фатального звинувачення. Подібно до прокуратора, імператор розгніваний. Він каже: «Чи ти розумієш, що я єдиний, хто має владу засудити тебе чи звільнити?». Пілат відповідає: «Я готовий вислухати твій вирок. Але мій суддя не з цього світу. Я хочу, щоб мене судив той, кого я розп'яв».

Якщо ця кінцівка здасться зухвалою, то нагадаємо: не тільки дружина прокуратора Клавдія Прокула канонізована в грецькій і коптській церквах, але поряд з нею навіть Понтій Пілат канонізований в ефіопській церкві.

Але ми хотіли б звернути увагу на ще більш незвичайний аспект протистояння Спасителя з римським чиновником. Тойбі показує глибоке протиріччя у серцевині іудаїзму. В образі Яхве збереглися архаїчні риси племінного Бога, але на них наклалися універсалістські риси Всевишнього як творця та володаря Всесвіту. Але Бог як творець Всесвіту не може бути національним Богом «обраного народу».

Тойнбі мислить вільно і неупереджено. Він досить переконливо показує історичне коріння зазначеного протиріччя. Можливо, спочатку культ Яхве перегукується з богом-покровителем землеробства і родючості, можливо, з покровителем ковальства. Приблизно до XIII в. до н. е. Яхве виходить на арену як політичний бог; найвища цінність цього бога полягає у військовій зв'язі [Toynbee 1987: 165].

Язичницькі боги є покровителями тієї чи іншої племінної спільності того чи іншого етносу. На думку Тойнбі, війна між Ізраїлем та Ассирією в той же час була як би війною Яхве та Ашшура, і коли Ассирія перемогла, це означало, що Ашшур скинув Яхве [Toynbee 1987: 168]. Але шанувальники Яхве в жодному разі не хотіли змиритися з поразкою свого бога. Вихід був у тому, щоб надати йому більшої могутності, ніж могутності будь-якого язичницького бога, щоб зробити його єдиним «справжнім» Богом [Toynbee 1987: 168–169]. Ця концепція посилилася з часів Вавилонського полону [Toynbee 1987: 167].

Якщо погодитися з трактуванням видатного англійського історика, необхідно усвідомити, що виникнення іудаїстського монотеїзму є наслідком надзвичайно сильного ресентимента. Насправді єдиний всемогутній Бог, творець і цар Всесвіту, історичний. «Всемогутність Яхве “зімкнулася з теологією історії”» [Toynbee 1987: 169].

В архаїчному розумінні Яхве примхливий, імпульсивний, мстивий, багато його дій довільні та небезпечні для людського життя [Toynbee 1987: 166]. З властивою йому дотепністю, Тойнбі зауважує: «Якби цей Яхве раптово кинувся з гори Сінай на гору Олімп, він провів би там гарний матч, виступаючи проти всього бойового загону гомерівських богів» [Toynbee 1987: 166].

Нове розуміння Бога приписує йому як всемогутність, так і справедливість, милосердя. «Яхве мав покарати свій народ не для свого задоволення, але для його блага. Він повинен був покарати їх, щоб дати їм шанс покаятися; і, якщо вони покаються, він, звичайно, відмовиться від покарання та відновить їхню колишню державу відносного благополуччя. Згідно з цим тлумаченням мотивів Яхве, він не тільки справедливий, а й милостивий, крім того, що всемогутній» [Toynbee 1987: 170]. Таким чином, зріла єврейська картина Всевишнього «антонімічна примітивній ізраелітській картині дикого примхливого, мстивого Яхве» [Toynbee 1987: 170].

Якщо від історії перейти до теології, то ми виявимо ресентиментне коріння проблеми теодицеї. Питання про те, як поєднати всемогутність і всеблагість Бога з емпірично безперечними численними фактами зла і страждань виникло з протиріччя між ірраціонально-примхливим архаїчним Яхве і справедливим і всемилостивим Небесним Отцем, творцем і повелителем Всесвіту. Принагідно зазначимо, що проблема теодицеї актуальна тільки для монотеїзму, та й то не для всякого, але лише для такого монотеїзму, в якому Бог всемогутній і всеблагий.

Тойнбі підкреслює і яскраво загострює фундаментальне протиріччя іудаїзму: «У своїй єврейській зміненій концепції Бог надто великий, надто справедливий, надто гордий, надто милостивий, щоб приковувати Його до традиційного обов'язку служити національним богом “обраного народу”. Він – творець і володар Всесвіту, і всі Його створіння мають бути Його турботою. Якщо Він такий щедрий, як і всемогутній, Він не може обмежувати Свою турботу крихітною меншістю людських створінь і повертатися спиною до інших. Якщо весь світ – Його і Він охоплений його планами, то головною метою Бога не може бути відтворення єврейської держави на Палестинській землі. [...] Єдиний Істинний Бог, в якого перетворився бог Ізраїлю та Іудеї, міг за бажанням відновити обидва царства в одну мить, і, без сумніву, він відновить їх, коли вважатиме за потрібне. Але здійснення цього місцевого акту справедливості та милості буде епізодом здійснення Всесвітнього плану, в якому такі дрібниці будуть несуттєвими» [Toynbee 1987: 171].

Якщо прийняти думку англійського історика, слід визнати, що світовою релігією іудаїзм зробило християнство. Очевидно, це сталося завдяки надзвичайному значенню Біблії у християнській культурі. Вирішальним чинником виявилось те, що християни визнали Старий Завіт богонатхненням. Внаслідок цього історія євреїв стала частиною священної історії християнського світу. Протиріччя між давньоєврейським примхливим Яхве та християнським Небесним Отцем породило теодицею. Воно ж сприяло виникненню гностичних ересей. Як з раціонально-логічної, так і з морально-етичної точки зору Маркіон має рацію: Бог Нового Завіту не має нічого спільного з Богом Старого.

Виявлене протиріччя спонукає А. Тойнбі зробити висновок про необхідність «перетворення закритої національної спільноти у відкриту релігійну» [Toynbee 1987: 172–173]. Драматизм такого вирішення проблеми загострюється необхідністю відмови від національної ідентичності, яка була найвищою метою протягом історії євреїв [Toynbee 1987: 172]. «Єдиний спосіб, за допомогою якого євреї могли зберегти свого національного бога, полягав у тому, щоб позбутися своєї національної монополії на нього та зробити вибір між наступними двома протилежними шляхами. Або євреї самі беруть ініціативу, добровільно поділяючись своїм новонабутим духовним скарбом, або вони надають решті людства вихопити цей скарб із їхніх рук і втекти з ним» [Toynbee 1987: 172].

Тойнбі означає два шляхи вирішення протиріччя між релігійно-етнічним та універсалістським розумінням біблійного Бога: 1) шлях євреїв – наполягати на національно-етнічній ексклюзивності стосунків з Богом; 2) шлях римлян – відмова від первісної общинної ідентичності та включення до імперської спільноти всіх підкорених народів та їх вірувань. «Десять колін втратили свою національну ідентичність, асимілювавшись із народами, до чийх країн вони були депортовані; римляни відмовилися від своєї ідентичності, включивши до своєї спільноти народи, чий країни вони

включали до своєї імперії. Ці два шляхи антитетичні у кількох сенсах. Шлях десяти колін – пасивний, мимовільний та безславний, і природно, євреї мають бути насторожі, побоюючись повторити долю своїх загублених родичів. З іншого боку, римський шлях – активний, діяльний і шляхетний, і він показує, що відкидання обшинної ідентичності не тягне за собою втрату ідентичності спільноти самої по собі» [Тоунбі 1987: 197].

Щоб зберегти ідентичність, євреї підкреслювали свої особливі стосунки з Яхве, свою богообраність. Вселенський характер Всевишнього не вписується в таку ексклюзивність: «З того моменту, як євреї усвідомили, що їхній Бог – Отець всіх людей, звернення неєвреїв мало стати їхньою місією. Але цей самий Бог, будучи в їхніх очах тільки їхнім богом, любить Ізраїль; і якщо неєвреї хотіли розділити його любов, то отримували від євреїв постійну відповідь: «Ви в цьому не берете участі!»» [Тоунбі 1987: 192].

Взагалі-то, Тойнбі намічає і третій шлях: «Асиміляція єврейської діаспори навколишньою неєврейською більшістю існує, а отже, імміграція до Ізраїлю – не єдина альтернатива. Інша можливість для діаспори – це звернення до денационалізованого та дефосилізованого іудаїзму неєврейської більшості, всередині якої вона живе. Те, що римляни зробили у політичній сфері, євреї могли б зробити у релігійній» [Тоунбі 1987: 198]. Ця можливість виявляється хіба що варіантом римського шляху.

Треба сказати, що англійський історик мав буйну фантазію, яка, з одного боку, сприяла висловленню цікавих і самостійних думок про світову історію, але з іншого, нерідко породжувала прогнози «з точністю до навпаки». Так, Тойнбі вважає, що світ вже «дві з половиною тисячі років» чекає на пророка, який міг би «включити неєвреїв до єврейської релігійної спільноти» [Тоунбі 1987: 198]. Ну що ж, чекати, як кажуть, не шкідливо.

Все ж таки, раціоналізм перемагає: «У наш час сіоністський рух розвивається в прямо протилежному напрямку», – констатує Тойнбі [Тоунбі 1987: 195].

Християнство знаменує перемогу універсалізму над етноцентризмом. Порівн.: «Немає ні елліна, ні юдея...» (Колос., 3: 11). Але ж, по суті, це шлях римлян. Він навіть більш «імперський», ніж імперськість римлян: він передбачає спасіння усіх, хто звернувся до нової віри, це, так би мовити, вселюдська духовна імперія.

Зрозуміло, це не шлях Пілата у строгому значенні слова. Неможливо точно знати, яким насправді був прокуратор Іудеї. Ми можемо лише інтерпретувати смислові конотації його образу у Святому Письмі, в історичних джерелах, у художній літературі та мистецтві. Здається, що загальним смисловим ядром всіх інтерпретацій буде таке: поза сумнівом, Понтій Пілат був римським державником до мозку кісток. У його світогляді релігія була підпорядкована політиці, тобто головною функцією релігії було зміцнення Римської держави. Справжньою цінністю є не віра у того чи іншого бога, а римське громадянство. На горизонті історії вже маячить едикт

Каракалли, який, у певному сенсі, можна зрозуміти як світський аналог проповіді апостола Павла.

У контексті нашої гіпотези це дуже важлива конотація.

На думку Тойнбі, якщо у наш час можливе виникнення нової великої віри, то вона може бути лише космополітичною.

Назву нашої статті слід розуміти *cum grano salis*. Перемогу Понтія Пілата над Ісусом Христом, по-перше, слід розуміти як перемогу релігійного універсалізму над релігійно-націоналістичним ексклюзивізмом іудаїзму.

Але саме християнство з величезною силою та яскравістю здійснює цю перемогу. Не поспішатимемо. У Святому Письмі ми виявляємо сліди позначеного англійським істориком внутрішнього конфлікту в іудаїзмі. З одного боку, «немає ні елліна, ні юдея...». З іншого боку, Спаситель заявляє: «Я посланий лише до загинувших вітців Ізраїлевого дому» (Мф., 15: 24–26). Можливо, це буде неприємним, але ми змушені констатувати, що у вченні Ісуса зберігаються мотиви іудейської винятковості. Тому, по-друге, перемога Понтія Пілата означає перемогу універсалізму над ексклюзивізмом у самому християнстві.

Але справа не лише у протиставленні націоналізму та універсалізму. Згадаймо, що у фільмі Калегарі та Рапера чи не основною причиною конфлікту між прокуратором та іудейськими священиками виявляється прагнення Пілата побудувати акведук для постачання Єрусалиму водою. У цьому аспекті протистояння синадріону та Пілата набуває рис протистояння ірраціональної духовності світському науково-технічному раціоналізму.

Висновки. Отже, можлива перемога Пілата у перспективі світової історії може мати два аспекти: по-перше, це перемога універсалістського екуменізму над етнічно-національним та суто релігійним ексклюзивізмом; по-друге, це перемога науково-технічного раціоналізму над містичним сотеріологізмом.

Як би там не було, питання Понтія Пілата: «Що є істина?» – залишається відкритим.

Список використаної літератури

- Вебер, М. (1994) *Протестантська етика і дух капіталізму*, пер. з нім. О. Погорілий, Київ, Основи, 273 с.
- Cover, F., Baumgarten, F. (1908) *Die hellenische Kultur Teubner, Art, Greek*, 527 p.
- Burckhardt, J. (2001) *Considérations sur l'histoire universelle*, traduit de l'allemand par Sven Stelling-Michaud, Paris, Edition Allia, 59 p.
- Burckhardt, J. (1965) *Fragments historiques*, traduit de l'allemand par Maurice Chevallier, Geneve, Librairie Droz, 272 p.
- Burckhardt, J. (1906) *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*, t. I, trad. de M. Schmitt, Paris, Librairie Plon, 388 p.
- Gibbon, E. (1828) *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain*, t. 1, Paris, Ledentu Libraire, 454 p.

- Cox, H. G. (1965) *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*, Collier Books, 365 p.
- France, A. (1919) *Le procureur de Judée*, Paris, Edition A. Ferroud, 37 p.
- Meinecke, F. (1906) *Jacob Burckhardt, Weltgeschichtliche Betrachtungen. Rezension*, in: *Historische Zeitschrift*, № 97, pp. 557–562.
- Toynbee, A. (1987) *A study of history*, Oxford University Press, 432 p.

Oleksandr Yeremenko, Sergiy Saranov

THE POSSIBILITY OF PONTIUS PILATE'S VICTORY OVER JESUS CHRIST. REFLECTIONS ON THE HISTORICAL PATH OF JUDAISM AND CHRISTIANITY

The article analyzes certain aspects of the image of Pontius Pilate and the development of the Christian tradition based on the story by Anatole France "Procurator of Judea", the film by Gian Paolo Calegari and Irving Rapper "Pontius Pilate". Consideration of this topic is carried out by analyzing the chapter of one of the parts of the study by the British historian A. J. Toynbee "Comprehension of History" entitled "The History and Prospects of Jewry". The authors of the article approach the presentation of the Christian tradition in a critical manner. It is stated, based on the involvement of works by representatives of German historiography of the early 20th century, that the formation of the Christian tradition contradicted the main cosmopolitan aspects of ancient civilization, which have progressive historical significance. At the same time, the imperial discourse dictated, as is known, that Ancient Rome first fought against representatives of Christianity, and then included them in administrative imperial practices. These practices had a different external expression compared to the subsequent historical fate of Christianity.

Based on the methodological developments of J. Burckhardt, attempts to revive the social positions of early modern Christianity are critically assessed. As an illustrative model of the correctness of this approach, we use the thesis of A. Toynbee, who skeptically assessed the historical path of Israel in the 20th century. Burckhardt's and Toynbee's assessments of Christianity partially overlap, but only in the most general form. It is stated that turning to the Toynbean system of methodological coordinates allows us to see the fair nature of A. Toynbee's assessment of the "fate of the Jews". The British historian drew attention to the negative nature of the attempt to put into practice the Christian (Jewish) tradition to justify the isolated behavior of Israel (Zionism). This leads to the abandonment of the "universal mission".

As a general conclusion of the presented article, a thesis is put forward according to which one of the few progressive achievements of the Christian tradition is its ability to achieve significant historical results at the moments "when History comes into motion" (A. Toynbee). In general, such moments rather reflect a situation of a full-scale historical crisis (J. Burckhardt), from which this or that society cannot independently emerge. Therefore, a critical view of Christianity has

grounds for existence, in the sense of the ultimate “victory” of Pontius Pilate (cosmopolitanism) over exclusivist tendencies in Christianity.

Keywords: Christianity, cosmopolitanism, Pontius Pilate, Christ, antiquity, Judaism, early modern, A. France, J. Burckhardt, A. Toynbee.

References

- Veber, M. (1994) *Protestantska etika i duh kapitalizmu* [Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism], per. z nim. O. Pogorilij, Kiyiv, Osnovi, 273 p.
- Cover, F., Baumgarten, F. (1908) *Die hellenische Kultur* Teubner, Art, Greek, 527 S.
- Burckhardt, J. (2001) *Considérations sur l'histoire universelle*, traduit de l'allemand par Sven Stelling-Michaud, Paris, Edition Allia, 59 p.
- Burckhardt, J. (1965) *Fragments historiques*, traduit de l'allemand par Maurice Chevallier, Geneve, Librairie Droz, 272 p.
- Burckhardt, J. (1906) *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*, t. I, trad. de M. Schmitt, Paris, Librairie Plon, 388 p.
- Gibbon, E. (1828) *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain*, t. I, Paris, Ledentu Libraire, 454 p.
- Cox, H. G. (1965) *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*, Collier Books, 365 p.
- France, A. (1919) *Le procureur de Judée*, Paris, Edition A. Ferroud, 37 p.
- Meinecke, F. (1906) *Jacob Burckhardt, Weltgeschichtliche Betrachtungen. Rezenie*, in: *Historische Zeitschrift*, № 97, Ss. 557–562.
- Toynbee, A. (1987) *A study of history*, Oxford University Press, 432 p.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2025

Стаття прийнята 7.08.2025